

Verdensfjerne matematikere, blodtørstige anatomicere og sexhungrende hustruer: Swifts *Gulliver* og Holbergs *Klim*

af Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg

I forordet til sit filosofiske hovedværk *Moralske Tanker* (1744) gennemgår Holberg sit moralfilosofiske forfatterskab, der i hans optik ud over de filosofiske essays omfatter både komedier, skæmtedigte, epigrammer og den latinske roman *Nicolai Klimii Iter Subterraneum* (Niels Klims underjordiske rejse, 1741). Om romanen skriver han blandt andet:

De fingerede Rejse-Beskrivelser, som udi vor Tiid gøres af den bekiendte Engelske Doctor Swift er en Sammenblanding af Skiemt og Lærdom, dog saaledes at det første derudi prædominerer. Udi Klims Underjordiske-Rejse ere ogsaa begge Deele, men besynderlig det sidste: thi der indeholdes saa mange Characterer, at man deraf kand forsynes med Materialier til et heelt Moralsk Systema.¹

Den indbyrdes karakteristik er måske nok lidt for skarpt skåret. Men det vender vi tilbage til. At *Gullivers rejser* og *Niels Klim* er beslægtede, er der til gengæld ingen tvivl om. I begge tilfælde er der tale om fiktive rejser der sætter sære fremmede folkeslag op som satiriske spejl for os selv, dvs. den engelske, danske og generelt den europæiske kultur. Det er en etableret, og tidstypisk, genre. Holberg nævner selv Thomas Mores *Utopia* (1516), Campanellas *Civitas solis* (latin 1623, opr. på italiensk 1602) og Francis Bacons *Nova Atlantis* (1624).² Han har med sikkerhed også kendt Montesquieus omvendte version *Lettres Persanes* (1721), hvor de fremmede kommer til Europa og beskriver os med uhildet forbløffelse. Også den har sat tydelige aftryk i *Niels Klim*.

-
1. *Moralske Tanker*, 1744, "Forberedelse", s. 10. Holbergs værker citeres her efter web-udgaven *Ludvig Holbergs Skrifter* (holbergsskrifter.dk), der er under udgivelse i samarbejde mellem Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Universitetet i Bergen. Sidetal refererer til førstetrykkene.
 2. *Moralske Fabler*, 1751, "Fortale til Læseren", 3r. Holberg kendte åbenbart Bacons bog i en version med den alternative, og misvisende, titel *Novus Atlas*, der udkom i 1633.

Men den vigtigste inspirator er, som Holberg selv antyder, den irsk-engelske satiriker Jonathan Swifts (1667-1745) roman *Travels into Several Remote Nations of the World. In Four Parts. By Lemuel Gulliver, First a Surgeon, and then a Captain of Several Ships*, der udkom første gang i 1726.³ Vi skal her se nærmere på to passager hos Swift der har haft betydning for Holberg. Men først en kort introduktion til *Gullivers rejser*. Swifts roman er som titlen siger, delt i fire dele, nemlig fire separate rejser. Den første er den velkendte rejse til Lilliput, et miniatureland, hvor Gulliver er en kæmpe der kan hjælpe de små både med råd og især dåd. Den anden er præcis omvendt. Her er Gulliver kommet til kæmpernes land Brobdingnag, og her bliver han den lille, også i overført betydning. Hans beskrivelser af engelsk politik og engelske retsforhold vækker mildest talt ikke sympati hos tilhøreren, den mere oplyste og retlinede kæmpekonge. Det hele er en vittig, men seriøs leg med perspektivforskydninger. Rejsebeskrivelsen løsriver os fra vores vante omgivelser og giver os mulighed for at se os selv i nyt perspektiv, og i de første to dele af Swifts roman bliver den pointe helt konkret illustreret.

Det samme er grundtanken i de to sidste dele. Men hvor de to første rejser altså danner par, er de to sidste mere disparate. Del tre er rejsen til matematikerlandet Laputa og projektmagerlandet Balnibarbi. Del fire beskriver Gullivers ophold i det rationelle og moralske hesteland. Det er del tre og fire vi kommer til at se nærmere på her.

Niels Klim

Ligesom *Gullivers Rejser* beretter *Niels Klims underjordiske rejse* om en mand der rejser til fantastiske og ukendte dele af verden beboet af sære væsner, i Klims tilfælde en verden under jorden.⁴ Niels Klim er en ung mand, netop uddannet teolog fra Københavns Universitet, der vender hjem til sin fødeby Bergen og her sætter sig for at udforske en mystisk hule i et af de lokale fjelde. Han falder ned, langt ned – for til sidst

3. Vi har anvendt udgaven *Gulliver's Travels*, ed. Robert DeMaria, jr., Penguin Classics, 3rd ed., 2010. Litteraturen om *Gulliver's Travels* er enorm, men en god introduktion findes i Howard Erskine-Hill, *Jonathan Swift, Gulliver's travels*, Cambridge U.P. 1993 (i serien: *Landmarks of world literature*).

4. *Nicolai Klimii Iter Subterraneum* udkom i Leipzig 1741. Anden, let udvidede udgave udkom samstedes i 1745. Den grundlæggende behandling af romanens genreforbilleder er Julius Paludan, *Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Reiser*, Kjøbenhavn 1878.

at ende på en helt anden planet i jordens indre. Her stifter han bekendtskab med en lang række forskellige samfund – de sindige og fornuftige træer der befolker landet Potu, de rastløse og hurtige aber i Martinia, de rå og uciviliserede quamitter, som er de eneste mennesker i det underjordiske, og mange flere. Undervejs må Niels Klim igen og igen indse at de institutioner og livsformer han er vant til i Europa, ikke nødvendigvis er de eneste fornuftige, og at andre folk – og det gælder især de besindige træer i Potu – kan indrette sig både anderledes og mere hensigtsmæssigt end europæerne. Det er en optik den deler med *Gullivers Rejser*. Verden er større end Europa, og Europa er ikke uden videre civilisationens højdepunkt. Eller, som Holberg selv formulerer det i en af sine epistler: “Vi maa ... vel examinere vore egne Vedtægter, førend vi belee andre. Det er til saadan Erindring, at Klims underjordiske Rejse egentligen sigter ...”⁵

Begge romaner anslår et væld af sociale, religiøse, moralske emner der var aktuelle i samtidens europæiske debat – og mange er de fælles om. Også fortælleknisk ligner de to romaner hinanden. I dem begge er fortællingen holdt i 1. person, og fortælleren angives som forfatter på titelbladet. Vi ser de fremmede samfund med Gullivers og Klims øjne – og vi er samtidig i stand til at gennemskue fortællerne når de ligger under for fordomme og svagheder.

Laputa

Med Gullivers tredje rejse får Swifts fortælling et anstrøg af science fiction. Laputa er en flyvende ø, der holdes svævende og styres ved hjælp af en kolossal magnet. Og det er da også videnskabens verden vi her er kommet til. Øens indbyggere er som sagt matematikere og som sådan aldeles verdensfjerne. De går alle rundt med hovedet på skrå, og deres ene øje vender indad, det andet opad som en konkret tegn på deres manglende jordforbindelse. De er så optaget af deres grublerier at de må have tjenere med en ballon på en pind til at slå dem på hhv. ørerne og munden for at minde dem om at de skal høre eller sige noget.⁶ Og på øjnene for at undgå at de støder hovedet ind i en bjælke eller vandrer ud over en skrænt.

5. Epistel 401, s. 359.

6. Den ide genbruger Holberg i en af sine sene komedier, *Philosophus udi Egen Indbildning* (I 2 og senere), der udkom på tryk i Holbergs dødsår 1754.

Laputanerne kan kun tænke i deres egne matematiske termer. Al mad serveres i geometriske former. “If they would, for example, praise the beauty of a woman, or any other animal, they describe it by rhombs, circles, parallelograms, ellipses, and other geometrical terms; ...” Men deres matematik er udelukkende teoretisk. De har kun hån til overs for ‘praktisk geometri’, som de betragter som vulgær og mekanisk – hvorfor alle deres huse er aldeles vinde og skæve, for ingen håndværkere kan forstå de planer de får udleveret. Tilsvarende måler skrædderen Gullivers højde med en kvadrant og hans dimensioner med lineal og passer, men tager fejl i beregningerne – og tøjet bliver derefter.⁷

Verdensfjernheden går ud over matematikernes stakkels koner, der med en nydelig eufemisme ‘have abundance of vivacity’. De må tage til takke med tilrejsende udlændinge, som de til gengæld kan gå til de yderste familiariteter med for næsen af deres ægtemænd når bare ægtemændene er optaget af deres matematiske grublerier. Mændene ser ned på udlændinge fordi de ikke har de rette ‘endowments’ – men det ser konerne altså anderledes på. I øvrigt gør de alt for at komme væk fra øen til egne med mere aktive elskere.

Heller ikke Gulliver møder megen interesse hos matematikerne. Han er til sidst kun glad for at kunne forlade øen og dens ubehøvlede indbyggere – og han sætter nu kurs mod Balnibarbi, den del af riget der ligger nede på fastlandet. Her bliver han først slået af det forfald der præger både by og land. Folk er tilsyneladende manisk aktive, men det er svært at se hvad de faktisk udretter. Den eneste undtagelse er hans vært, hvis landejendom er velholdt, og de tilliggende jorder frodige. Værten, Lord Munodi, forklarer ham baggrunden: omtrent 40 år tidligere havde en del af beboerne været på besøg oppe på Laputa og stiftet bekendtskab med den avancerede matematik. Uden at begribe meget af matematikken var de vendt tilbage fulde af ideer til reformer af samfundslivet. De havde stiftet et akademi for projektmagere i hovedstaden Lagado, og siden var der kommet mange nye akademier til. Her udtænker professorerne det ene projekt efter det andet, men intet bliver til noget, og imens forsømmes alt det praktiske. De få der – som Munodi selv – holder fast ved de gamle velprøvede metoder i landbruget, er genstand for de fleste menneskers foragt.

7. Også denne ide kan genfindes hos Holberg, denne gang i *Niels Klim*, men mærkelig nok i en sammenhæng hvor de videnskabelige associationer ikke har nogen pointe (kap. 10 s. 208).

Under et besøg på projektmager-akademiet får Gulliver nu indblik i hundredevis af forskelligartede projekter. En mand har tilbragt de sidste otte år med at forsøge at udvinde solstråler af agurker, en er intenst optaget af at finde en måde hvorpå man, som bier og edderkopper, kan bygge huse oppefra og ned begyndende med taget. En arbejder på at adskille afføring i dens enkelte bestanddele for at genskabe de fødevarer den kommer af. I afdelingen for teoretisk lærdom (*speculative learning*) møder Gulliver bl.a. en professor der arbejder på at reformere sproget ved at afskaffe alle verber og flerstavellesord, mens et andet projekt går ud på at afskaffe sprog i det hele taget og nøjes med at kommunikere ved at udpege ting ... osv.

Videnskabslandet på Nazar

Mange enkeltheder i Gullivers besøg i Laputa og det tilhørende fastland har sat sig spor rundt omkring i Holbergs forfatterskab, og særligt i Niels Klim. En direkte parallel finder vi i Niels Klims besøg i Videnskabslandet. Videnskabslandet, hvor de mandlige indbyggere er videnskabsmænd, er et af de mange lande, alle beboet af træer af forskellig slags, som Klim rejser rundt til på planeten Nazar, efter at han i kraft af sine hurtige ben er blevet gjort til postbud i landet Potu; det var Potu han først kom til da han landede på Nazar, og her har han tilbragt sine første år i underverdenen.

Han ankommer til Videnskabslandet i sikker forventning om at finde et blomstrende og harmonisk land – men skuffes fælt: alt ligger forsømt og forfaldent hen. Her genkender vi Gullivers forbløffelse over den sørgelige tilstand på fastlandet – hvor det ganske vist ikke er videnskabsmændene selv, men projektmagerne der i deres ensidige fokus har ladet alting forfalde omkring sig. I Niels Klims tilfælde står det endda så grelt til at filosofferne også forsømmer deres egen krop. De ligner de grise de går rundt blandt.

Videnskabsmændene står ikke tilbage for Laputas matematikere i distraktion. Ligesom matematikerne var for fordybede i spekulationer til at tage notits af Gulliver, formår den videnskabsmand Klim først henvender sig til, ikke at give et meningsfuldt svar på Klims simple spørgsmål om byens navn.

For Klim får den filosofiske distraktion imidlertid en meget direkte konsekvens da en af dem tisser på ham i den tro at han er en statue. Klim svarer igen med en lussing, og så viser det sig at videnskabsmændene ikke bare er distræte som Gullivers matema-

tikere – de er også hidsige. For det udvikler sig til et rasende slagsmål, som yderligere eskalerer da andre videnskabsmænd kommer løbende og deltager i gennemtævingen af Klim. “Så var det jeg forstod at ingen vrede er voldsommere end en filosof, og at bare fordi filosoferne skriver om dyderne, skal man ikke tro de selv praktiserer dem.”⁸

Det er et af de tilbagevendende temaer hos Holberg: de lærde strides, og deres stridbarhed er omvendt proportional med emnernes vigtighed. Berømt er det drabelige bogslag i *Peder Paars*, hvor en indædt uenighed om hvor på kroppen Venus blev såret i den trojanske krig, får magistre og professorer på universitetet i København til at kaste bøger i hovedet på hinanden så blod og hjernemasse flyder.⁹

Klim fatter håb da fire andre videnskabsmænd gør deres entre og lægger en dæmper på de ophidsede gemytter. De fører ham hen til et hus og udspørger ham venligt og interesseret om hans baggrund. Ud fra forskellige instrumenter og udstyr han kan se i huset, forstår han efterhånden at det drejer sig om kirurger. Men det er først da de er gået og konen i huset bringer ham mad, at det går op for ham hvilken langt farligere situation han nu er i. Hun røber for ham at hendes mand og hans kolleger har i sinde at dissekere ham – så fascinerede er de af hans kropsbygning. Her får verdensfjernheden en ny og farlig dimension. De fire videnskabsmænd, som altså er anatomer, er ganske vist gode mennesker, forklarer hustruen, men deres anatomiske videbegær overtrumfer alle andre hensyn.

Rædselsslagen bønfalder Klim hende om hjælp, og hun sørger for at han uset kan slippe ud gennem byporten. Endda insisterer hun på at ledsage ham videre til han er helt uden for fare, og undervejs klager hun inderligt over den triste lod der er blevet hende og de andre hustruer til del i deres kedsommelige ægteskaber, for videnskabsmændene er alt for optaget af deres spekulationer til at interessere sig for deres koner. Den eneste trøst er at der af og til kommer fremmede til landet – “det ville være ude med os,” sukker hun, “hvis ikke en og anden ærlig og barmhjertig tilrejsende med jævne mellemrum lindrede vores nød og lagde deres lægende hænder på de lidelser der plager os sådan.”

8. *Niels Klim* citeres efter Peter Zeebergs oversættelse: Ludvig Holberg, *Niels Klims underjordiske rejse*, København 2012. Oversættelsen er også tilgængelig på holbergsskrifter.dk sammen med en tekstkritisk udgave af den latinske tekst.

9. *Peder Paars* (1720) I 3, 89ff.

Efterhånden går det op for Klim hvad damen er ude på. Han sætter farten op, hun prøver at holde fast i ham, han vrister sig løs og skynder sig at løbe fra hende – med hendes rasende “utaknemmelige køter” i ørerne. “Men jeg tog hendes skældsord med spartansk ophøjethed, lykkelig over at jeg var sluppet frelst fra de vises land, som jeg ikke kan tænke tilbage på uden at gyse.”

Det er altså ikke bare de verdensfjerne videnskabsmænd Holberg har lånt af Swift. Også i Holbergs Videnskabsland lider konerne under deres distræte mænds forsømmelser og trøster sig ved at forføre de fremmede der lejlighedsvis gæster landet. Der er ingen tvivl om at dette skal ses som en bevidst reference til Swift. Men det er lige så klart at Holberg gør sig umage med at tilpasse scenen til sine egen fortællestil. Hvor Gulliver nøjes med at fortælle om dette fænomen som udenforstående betragter, udnytter Holberg den omstændighed at Klim netop er en af de tilrejsende som kvinderne har for vane at lægge an på, og lader Klim opleve det på sin egen krop. Det er den drevne komediedigter der sætter scenen op så Klim først er rædselsslagen ved sine fremtidsudsigter i anatomernes vold, så bliver lykkelig over redningen og endelig alt for sent får øjnene op for den nye fare den medfører.

På samme måde beretter Gulliver om matematikernes uhøflige omgangsform som et generelt træk, mens videnskabsmændenes asociale adfærd hos Holberg skildres konkret gennem Klims oplevelse. Det er en forskel der i det hele taget er karakteristisk for de to rejseromaner: Klims egne oplevelser danner skelettet i romanens plot – hans ærgerrighed driver ham således til at opbygge et imperium i det uciviliserede menneskesamfund i sidste tredjedel af romanen – mens Gulliver i højere grad, men langt fra udelukkende, er betragteren der skildrer de samfund han besøger.

Både Swift og Holberg er dybt fortrolige med antik litteratur. For begge romaners hovedpersoner udgør figurer og fænomener fra den klassiske oldtid et centralt referencpunkt. Men hvor Swift skrev *Gullivers Rejser* på sit engelske modersmål, valgte Holberg at fortælle om Niels Klims underjordiske rejse på latin – formentlig primært for at få den europæiske lærde verden i tale. Så mens han som bekendt i størstedelen af sit forfatterskab netop kultiverede dansk som skriftsprog, benyttede han sig altså af det internationalt gangbare skriftsprog latin til netop dette værk.

Dermed får hans roman også sprogligt en klassisk klangbund, som ikke er hos Swift. Teksten bugner af vendinger hentet fra Petronius, Plinius d.y., Juvenal, Cicero, Vergil og mange flere. Da Niels Klim i historien om Videnskabslandet fortvivlet spørger

den hjælpsomme hustru hvordan anstændige folk dog kan få den ide at skære maven op på et uskyldigt menneske, svarer hun: *Non venit in mentem, quorum consederis aruis* (Tænker du slet ikke på hvis land du har slået dig ned i?) – og uddyber at det drejer sig om ordentlige mennesker der er dybt engageret i det anatomiske studium. Formuleringen er hentet fra *Æneidens* 4. sang, vers 39, hvor Didos søster Anna minder Dido om at hun har slået sig ned i et land fuldt af fjender (og derfor gør Dido klogt i at holde fast på Æneas). Ikke bare klinger henvisningen til de truende omgivelser med fra den oprindelige kontekst, der etableres også en ironisk kontrast mellem den klassiske tragiske kærlighedshistorie og den forsømte forsker-hustrus interesse for Klim.

Ovenikøbet har allusionen endnu et lag. Samme vers citeres nemlig i en af de berømte episoder i Petronius' *Satyricon* – den bizarre historie om enken fra Ephesos der i sorg over sin mands død våger i hans gravkammer dag og nat og her lader sig forføre af en soldat der er sat til at vogte en korsfæstet røver i nærheden. Enkens tjenestepige prøver at overtale hende til at give efter for soldatens tilnærmelser – og bruger bl.a. denne verslinje fra *Æneiden*, som altså tjener til at minde enken om det dystre sted hvor de har ladet sig spærre inde, så hun gør klogt i at holde fast på soldaten. Holberg citerer fra Petronius flere steder i denne episode, og i samme afsnit (og i øvrigt gennem hele *Niels Klims underjordiske rejse*) – og det er ganske sandsynligt at han har fået inspiration til den uhøjtidelige omgang med *Æneiden* gennem Petronius. Det er sågar muligt at vi skal gennemskue den dobbelte henvisning.

Få linjer længere nede bringes en anden episk kvindeskikkelse fra den klassiske litteratur i spil. Da anatomens hustru indser at det ikke lykkes at forføre Klim, forvandles hendes venlighed til raseri:

*Consumptis precibus, violentam transit ad iram,
Intendensque manus, passis furibunda capillis*

Bønnerne nytted kun lidt, hun slog om til en hæmningsløs vrede,
næverne trued med hævn, og i vanvid, med flagrende lokker,

...

Med samme ord skildrer Ovid i *Metamorphoserne* (VIII 106) kongedatteren Scylla, der i sin voldsomme forelskelse i Kong Minos hjælper ham til at erobre hendes fars by – hvorefter han stikker af uden hende. Begge kvinder er rasende over at deres hjælp blot betyder at den utaknemmelige elskede tager flugten fra dem. Det er et af utallige eksempler på at Holberg påkalder den antikke verden når han skildrer situationer, personer og fænomener i den underjordiske verden.

Det er den verdensfjerne distraktion der er det fælles karaktertræk hos Swifts matematikere og Holbergs videnskabsmænd. Matematikerne er desuden samtidig, paradoksalt nok, lidenskabeligt optaget af at diskutere politik. Det gælder ikke for videnskabsmændene. De er blot verdensfjerne. Til gengæld har Holberg føjet nogle flere facetter til den verdensfjerne lærdom, nemlig den ærekære stridbarhed og det kompromisløse videbegær. Anatomerne *er* faktisk ude på at skære maven op på Klim for at undersøge hans interessante legeme. Den snæversynede lærdom er ikke bare komisk – den er også umenneskelig.

Houyhnhnms og yahoos

Vigtig inspiration har Holberg også fået fra fjerde del af Swifts roman, hvor Gulliver kommer til et land beboet af kloge, rationelle og moralsk højtstående heste (*houyhnhnms*) og uciviliserede, for ikke at sige dyriske mennesker (*yahoos*). Gulliver lærer hurtigt at værdsætte hestefolkets overlegne kultur og afsky yahooerne – i en sådan grad at han ikke magter at se verden anderledes. Den ærlige og kloge portugisiske skipper der redder ham hjem til Europa, behandler han som et dyr. Og selv sin egen kone og sine egne børn finder han så afskyelige at han nægter at omgås dem. Det falder ham ikke ind at han selv er en af dem.

Denne omvending, hvor dyrene er civiliserede, og menneskene er laverestående væsner har Holberg genbrugt på to måder. For det første har han videreudviklet tanken og på en måde gjort den til skelettet i sin roman. *Niels Klim* har en tredelt struktur bygget over naturens tre niveauer: planteriget, dyreriget og, om man så må sige, 'menneskeriget'. Og mod al forventning er det planterne (træerne i Potu) der er civiliserede og rationelle, og menneskene i Quama der er uciviliserede. Dyrene står midt

imellem: aberne i Martinia er tænkende og lever i et kompliceret samfund, men er overfladiske og irrationelle.

For det andet – og som en mere direkte reference til Swift – har han gjort den afsluttende del af bogen til et opgør mellem de civiliserede dyr og de uciviliserede mennesker. Men med nye pointer. Hos Swift er dette afsnit grundlæggende misantropisk, hvad enten vi tager det for pålydende som en påvisning af menneskets afskyelighed og manglende civilisation, eller vi fokuserer på ironien i skildringen af Gullivers møde med menneskeheden. Det er morsomt og spidsfindigt, men også grundlæggende bistert, eller ligefrem bittert.

Hos Holberg får afsnittet episke dimensioner idet Klim påtager sig rollen som civilisator: Han sætter sig for at oplære de primitive quamitter i europæisk kultur. Men den overlegne kultur han bringer med sig, består i krig, magtmisbrug og undertrykkelse af andre folkeslag. Romanens sidste tredjedel bliver en historisk skildring med felttog og politiske intriger. Klim opkaster sig til hersker over hele den underjordiske verden, nedkæmper og ødelægger dyrenes samfund – og taber det hele på gulvet igen. Han ender som klokker hjemme i Bergen, hvor han resten af livet begræder sin tabte magt og vælde.

Gulliver vinder en indsigt, men en negativ indsigt. Han lærer at afsky menneskene. Og hans indsigt har en fatal mangel: Det går ikke op for ham hvem han selv er. Den pointe kan vi som læsere nyde. Men hvad vi selv skal konkludere, er et langt mere kompliceret spørgsmål. Swifts roman er åben for mange fortolkninger. Menneskene er jo ikke afskyelige, ikke alle sammen i hvert fald. Men menneskeheden er det måske. Fornuften findes, men kommer nok altid til kort. Selv de ellers så utopiske houyhnhnm'er sætter blindt Gulliver i bås med de afskyelige yahoo'er. Gulliver ved selv at han er bedre end dem – men er det måske netop ikke, eftersom han ikke selv kan se det gode i menneskene, og af ren bedreviden behandler pæne mennesker som skidt. Det er fristende at se Gulliver som forfatterens ironiske selvportræt: satirikerer der har malet sig op i et hjørne.

I Klims tilfælde er det mere simpelt: Han lærer absolut ingenting! Ganske vist har han undervejs i glimt forstået visdommen i de potuanske samfundsindretninger, som på væsentlige punkter afviger fra hvad han er vant til. Men det viser sig igen og igen at han glemmer hvad han har forstået, uhjælpelig låst fast som han er i sin tyrkertro på den europæiske civilisations overlegenhed. Som despotisk hersker over quamitterne ser

han sig selv som Aleksander den Stores og Cæsars arvtager i et snævert europæisk historieperspektiv. Og selv ikke efter at hans forsøg på at grundlægge Det Femte Monarki er slået fejl, indser han sine – og den europæiske verdens – begrænsninger. Men læserne lærer forhåbentlig af hans fejl, ligesom de bør lære af komedierne og af de moralfilosofiske essays. Holbergs projekt er opbyggeligt.